

УДК 303.1

ВОЛОДИМИР НІКОЛАЄНКО,
кандидат соціологічних наук, тимчасово не працює

ЛЕОНІД НІКОЛАЄНКО,
кандидат філософських наук, доцент кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Метод і методейя: методологічні ілюзії в сучасній соціології

Анотація

У статті порушено питання, пов'язані з аналізом соціальних та соціально-епістемологічних чинників, що зумовлюють методологічну кризу в сучасній соціології. Ця кризова ситуація сприяє формуванню методологічних ілюзій, що продукують самі соціологи й поширюють у соціологічній спільноті.

На думку авторів, до спричинення вказаного слід віднести пов'язані між собою принцип релевантності та метод інтерпретацій і ґрунтовані на них обох дискурсивні практики. Але попри видиму логічну неузгодженість між теоріями в соціологічній науці можна виявити жорстко впорядкований соціально-епістемологічний зв'язок, що є наслідком унутрішньої системної боротьби з класичною наукою, підпорядкованої законам самої цієї боротьби і вибудованої за принципом, що здавна має назву методейя.

Ключові слова: когнітивне відхилення (девіація), логічний примус, метод, альтернативний метод (методейя), методологічні ілюзії, методологічна криза, методологічний анархізм, класична наука, некласична наука, пост- (нео)класична наука, культура мислення (культура наукового мислення), риторичний метод обґрунтування

Постановка проблеми

Пропонована стаття є продовженням двох статей, одна з яких увійшла до матеріалів II Конгресу САУ (17–19 жовтня 2013 року) [Яковенко, 2013],

а друга 2014 року вийшла друком в Українському теоретико-методологічному соціогуманітарному часописі “Психологія і суспільство” [Яковенко, 2014].

Згідно з діалектичною теорією пізнання, виробництво достовірних знань завжди супроводжується хибними уявленнями. Проте хибне бачення відрізняється від ілюзії тим, що воно поступово долається через уточнення, додаткову перевірку міри достовірності знань тощо, а ілюзії навпаки — мають схильність до поглиблення. Така обставина не може не відбиватися на загальному стані науки. Тож не дивно, що в ній практично від самого початку зародження існувало дві тенденції:

- розроблення методів і методології, що забезпечують процес розширеного виробництва достовірних знань;
- зворотна тенденція, зорієнтована на те, що наукові знання принаймні не завжди повністю відповідають передбачуваним критеріям (істинності, об’єктивності, достовірності, точності тощо), що обмежує науку в її пізнавальних спроможностях.

Друга тенденція виражена в різних так званих суб’єктивістських течіях на кшталт скептицизму, агностицизму, конвенціоналізму тощо.

Однак вчені переважно зорієнтовані на спростування логічних похибок, властивих суб’єктивістам, але не ставлять питання глибше: чи є між різними суб’єктивістськими способами *спростування* наукових істин соціально зумовлена спорідненість? Орієнтуючись на принцип об’єктивності, представники класичної науки у переважній більшості чомусь вважають, що й суб’єктивісти прагнуть того самого. За такого підходу хиби, що супроводжують процес пізнання, називають хибними уявленнями, що із часом можуть бути виправлені. Якщо так, то чому впродовж тисячоліть спостерігаємо тенденцію спростування вже давно доведених положень? І чи не дає це підстави вважати, що продукування ілюзій поставлено на потік?

Ілюзія — це:

- *по-перше*, будь-який суб’єктивний образ реальності, що не відповідає зазначеним критеріям науковості;
- *по-друге*, це схильність шукати смисли там, де їх не може бути.

Коли ж ілюзії називають хибними уявленнями, то виходять з того, що вони є результатом випадкових логічних похибок, які виникають в перебігу пізнання, зорієнтованого на об’єктивно істинне знання.

Та чи можна ставити питання про випадкову природу ілюзій на тлі свідомого намагання доводити, що достовірних знань якщо й не зовсім не існує, то принаймні вони не надто достовірні?

Коли питання порушити таким чином, стає зрозуміло, що поряд із науковим методом існує ще й метод, приховуваний за удаваною науковістю і реально спрямований проти будь-якого наукового методу. Це своєрідний антиметод.

Нагадаємо, що в діалектиці є поняття оберненої форми. Так от, оберненою формою наукового методу є *методейя*, що існує від сивої давнини, але мало кому нині відома. Ми хочемо звернути на неї увагу всієї наукової спільноти й соціологічної спільноти зокрема і показати, що проблема об-

грунтування наукового методу значно складніша, ніж її подання в науковій і, особливо, в навчальній літературі, і що точиться системна боротьба з науковим методом, яку можна зрозуміти як своєрідну *антинаукову методологію*, часто приховувану за удаваною науковістю чи наукоподібністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори, дає підстави визначити нерозв'язані раніше аспекти проблеми, що їм присвячено пропоновану статтю.

Виникнення так званої неklasичної, а потім і постнеklasичної науки — це результат *методології*, вираженої в системі ілюзій, що нині заволоділи розумом багатьох вчених. Ми ж схилиємося до того, щоб постнеklasику називати неокласикою, бо насправді маємо завершений процес обернення класики в неklasику, й далі можна очікувати наступного кроку до поновлення панування релігії над наукою.

А якщо так, то це вже не суто хибні уявлення, що з часом долаються, а складова поставленого на потік виробництва ілюзій, яке в наш час набуло небачених масштабів.

Методейя (давньогрецьк. *μεθοδεία* — хибний шлях) — логічні хитрощі або логічні пастки, логічна спокуса. Отже, методейя — це метод боротьби з науковим методом, а ширше — з істиною, бо є явним або прихованим скептицизмом.

Багатьом видається дивним, але, скажімо, позитивізм — один із напрямів такої боротьби. Саме в ньому було сформульовано ідею доповнити принцип об'єктивності принципом позитивності. Спочатку це відбулося в суспільствознавстві, а потім перейшло в інші царини наукового пізнання. Пізніше стане зрозумілим, що це зумовлено переможним поступом капіталізму. Тому не дивно, що трохи пізніше утверджується принцип раціональності в сенсі орієнтації на успіх і, насамкінець, принцип прагматизму, або меркантильності.

Усе це — кроки в розвитку саме позитивізму, де на заміну достовірному знанню як культурному явищу приходить приватний суб'єктивний інтерес і вимога його негайного задоволення.

Якщо до виникнення позитивізму відбувалося чітке розмежування між тими, хто визнає об'єктивну істину, чим забезпечує приростання знань та розвиток виробничих технологій, і тими, хто її заперечує, продукуючи хибні уявлення, то підміна об'єктивності позитивністю виявилася першим кроком на шляху до нового розподілу науковців на тих, хто став претендувати на особливу класичність — позитивістську, і тих, хто, на думку перших, не відповідав новим методологічним вимогам і залишався, так би мовити, ретроградом.

Тепер “все смешалось в доме Облонских”: класиків часто стали називати суб'єктивістами, а суб'єктивістів — класиками, нових утопістів стали називати людьми, здатними на прогнози, а людей, які реально прогнозують, — утопістами. Підставою для такого роду зрушень у свідомості науковців послугувало те, що нині головним критерієм істини вважають не суспільно-історичну практику, що знімає всі суперечності як соціального, так і логікогносеологічного порядку, а прагматику, тобто набір соціально зорієтова-

них практик, спрямованих на негайне досягнення успіху, який мали тепер інтелектуально забезпечувати і науковці.

Бізнес якщо й заглядає в історію, то лише з огляду на те, як він там себе почував, почуває або почуватиметься. Утім, реальна історія в її логіко-гносеологічному значенні — це час існування людства, яке розділене на держави та суспільства й шукає шляхів реального культурного розвитку, а не культурної деградації.

Позитивізм — це прагматична відповідь на бізнес-замовлення, цей виклик індустріальної епохи. Як відомо, початок позитивізму був позначений відкритим захистом так званих позитивних наук і таким же відкритим нападом на так звані **загальні поняття** (категорії), закладені в підґрунтя суспільствознавчих наук, що їх до того називали науками **про людину**.

Не секрет, що для такого звинувачення підстави були, і позитивісти їх точно позначили. Та чи це достатні підстави для того, щоб узагалі відкидати загальні поняття як методологічний непотріб? Чи не є вони загалом вираженням вельми специфічного знання, що виходить за межі позитивістського уявлення про позитивне знання?

Скажімо, чи не є знання про способи синтезу знань науковим знанням? Для позитивіста таке питання не входить до предмета позитивної науки, бо не забезпечує негайного успіху. А між тим синтез знань, як і системний розвиток науки, — це прерогатива так званих загальних понять, або категорій мислення [Ніколаєнко, 2002]. Боротьба з ними насправді є боротьбою з категоріальною природою мислення. Тож не дивно, що позитивізм здатен лише на механічне (кількісне) накопичення знань, а не на побудову їх у систему — в цілісне наукове світосприйняття, якщо завгодно, науковий світогляд. Така нездатність прихована в уявленнях про структури, що, між іншим, виключають з поля зору, наприклад, часовий вимір соціальних змін. Ми маємо на увазі соціальний, а не фізичний і навіть не історичний час, адже так звані моніторинги, в яких задіяно чимало соціологів, фіксують зміни лише у хронологічному порядку і не досліджують час, визначений діями тих чи інших соціальних суб'єктів, спрямованими на контроль за перебігом соціальної історії.

Соціологія, яка не бере до уваги соціальний час, — це позитивістська соціологія, інакше вона мала б орієнтуватися у своїх дослідженнях на принцип історизму.

Як бачимо, щира віра багатьох позитивістськи зорієнтованих науковців у те, що вони визнають як принцип об'єктивності, фактично виливається в ілюзію. Це радше об'єктивізм: не позиція, а поза, котра за декларованої орієнтації на об'єктивність, що нібито підтверджується методами, запозиченими із природознавства, є суцільним суб'єктивізмом.

Відтак, не дивно, що за таких умов виникає низка течій, що конкурують між собою і не можуть бути зведені в чітко вибудовану логічну систему: йдеться про методологічний анархізм, методологічну кризу, а похідною від такого стану соціології стала настільки ж дивна, наскільки й хибна ідея синтезу, яку намагається обґрунтувати численна армія соціологів у всьому світі.

Якщо уважно подивитися, то ідея синтезу виходить за межі наявних розбіжностей у методах, що мають місце в соціології, адже орієнтація на так званий плюралізм, що його подають як перше наближення до такого синтезу, насправді є заклик до об'єднання методу з методією, матеріалізму з ідеалізмом, науки з релігією тощо.

Мета статті — показати, що одним із найпоширеніших виявів методієї є позитивізм, *методологічне* обґрунтування якого, і зовсім не випадково, розпочалося разом із зародженням соціологічної науки, а потім вийшло за її межі й проникло навіть у ті галузі науки, що їх перші позитивісти позначали як класичні, які забезпечують, за їхніми уявленнями, набуття абсолютно позитивних знань.

Отже, спочатку окреслимо соціальні чинники методологічного анархізму в сучасній соціології, пов'язані з поширеними в ній методологічними ілюзіями.

Під ілюзією (лат. *illusio* — омана) заведено розуміти викривлене розуміння реальності. Однак ілюзії є важливим предметом пізнання і для соціологів. Річ у тім, що самі носії ілюзій інтерпретують їх як істину. У результаті суспільство роздвоюється на тих, хто знає природу ілюзій, і тих, хто є носіями їх, щиро віруючи в їхню істинність.

Проте складність полягає в тому, що можна знати способи утворення ілюзій і водночас самому бути носієм деяких з них, принаймні тих, що виходять за межі певної професійної сфери. Тому науковий метод можна розглядати як низку процедур, зорієнтованих на звільнення від ілюзій, а методієя, навпаки, — як процедури їх виробництва.

Скажімо, щойно хто-небудь починає висловлювати сумніви з приводу наукових істин, мовляв, це — не більше ніж конвенції, тобто об'єктивність їх досить сумнівна, тим самим він робить крок від методу до методієї, бо, піддаючи сумніву принцип об'єктивності, сам вимагає від своїх читачів вірити в те, що саме його доведення і є об'єктивними. Між іншим, спростування окремих наукових положень не лише не доводить, що об'єктивних істин взагалі не існує, а, навпаки, означає крок до істини: до повнішої й точнішої істини.

Отже, ми й хочемо звернути увагу на те, що будь-яка ілюзія передовсім є **самооманою** — похідною від суб'єктивно зорієнтованої інтерпретації реальності, здійснюваної за принципом релевантності.

Між іншим, перебування чи то індивідуальної, чи то групової, чи то навіть загалом суспільної свідомості в ілюзорному стані внеможливіє як адекватну соціальну поведінку її носіїв, так і адекватне усвідомлення власних суспільних потреб, того, яким вони б хотіли бачити суспільство, в якому живуть. До речі, масова свідомість є ілюзornoю за визначенням. Ілюзії — функція браку об'єктивних знань, місце яких вони й заступають. Ілюзія — це незадоволена потреба в достовірних знаннях. Обмеження доступу до знань забезпечує відтворюваність ілюзій. Ілюзії методологічного порядку відрізняються лише тим, що носіями їх є науковці. Наприклад, якщо ви соціолог і, орієнтуючись на реальну потребу в операціональному визначенні понять, водночас ставите під сумнів логіко-гносеологічну функцію **загальних понять** у науці, ви впадаєте в ілюзії методологічного порядку. В такому

разі ви є не лише носієм такого роду ілюзій, ви стаєте і їх замовником, і споживачем, і продуцентом.

Соціальне замовлення на ілюзії — обернена форма системного соціально визначеного замовлення на достовірне знання.

Якщо перефразувати положення засновника агнотології Роберта Н.Проктора з приводу того, що в суспільстві існує примус до незнання, наприклад через замовчування, корпоративну секретність, цензуру, знищення документів, удавану забудькуватість чи неухажність, то **методейя може бути зрозуміла як система логічних прийомів, спрямованих на той самий примус до незнання.**

Утім, Проктор теж замовчує реальну соціально зумовлену мету свого дослідження методів примусу до незнання. Він замовчує те, що абстрактне тлумачення такого примусу саме стає ще витонченішим примусом. Скажімо, абстрактне тлумачення свободи слова давно перетворилося на свободу забовтувати проблему реальної свободи і практично — позбавлення самої свободи різних категорій населення.

Як бачимо, суперечлива природа соціального замовлення доволі ефективна для продукування ілюзій, у чому є свої професіонали. Шамани, клір, представники різного роду лженауки (junk science) використовують суперечність між знанням і незнанням для продукування ілюзій. Але й науковці не пасуть задніх, особливо новітня вітчизняна їх генерація, що пройшла професійну соціалізацію у післярадянський час.

Не останню роль у справі продукування методологічних ілюзій відіграють і так звані неklasична та постнеklasична науки. Саме в них замість реального методу тепер діє методейя.

Особливий різновид методологічних ілюзій — це ті, що здебільшого вони конструюються в межах так званих дискурсивних практик, адже мета дискурсу, на відміну від дискусії — не досягнення істини, а демонстрація соціально зумовлених позицій, боротьба за домінування, демонстрація соціально визначених значень тощо. Це доводять всі концепції дискурсу, наявні в сучасній неklasичній науці. Візьмемо до прикладу теорію дискурсу Ернесто Лакло та Шанталю Муфф, згідно з якою соціальний світ конструюється в межах дискурсу методом приписування значень, то стане зрозуміло, що постнеklasика — це не спосіб спростування ілюзій і навіть не констатація того факту, що ми перебуваємо в ілюзорному світі, а система тверджень про те, що, окрім ілюзорного, жодного іншого світу взагалі не існує.

Дискурс — це не дискусія з приводу пошуку істини, це процес продукування ілюзій. Сам дискурс методу в соціології водночас є і дискурсом методологічних ілюзій, і способом продукування цих самих ілюзій. Його учасники, як правило, певні, що шукають спільними зусиллями істину, а насправді конструюють аргументи, якими виборюють визнання і престиж. Орієнтація дискурсантів на визнання і престиж перетворюється на структуру релевантностей або на соціально зорієнтовану конфігурацію дискурсу, де неодмінною умовою стають взаємні звинувачення в некоректних інтерпретаціях предмета дискурсу.

Релевантність, своєю чергою, — це приховане прагматично зорієнтоване конструювання реальності, котре (як власне конструювання) починає домінувати над істиною, бо тепер істинною стає суто спроможність соціальних суб'єктів визначати можливі зміни в поведінці як опонентів, так і великих мас людей.

А позаяк наука є соціальний інститут, то поширення таких ілюзій знаходить ще й інституціональне забезпечення.

Поряд із принципом релевантності неабияку роль у продукуванні методологічних ілюзій відіграє принцип або метод інтерпретації реальності, який насправді існує вже давно.

Не завадить нагадати про так званих софістів Давньої Греції та про працю Аристотеля “Про тлумачення”. Аристотель ще не використовує поняття ілюзії, послуговуючись поняттями істинного і хибного, але вже сама така постановка питання є доволі показовою.

Нагадаймо принагідно, що у 1955 році в Італії було створено Інститут теорії інтерпретації, в чому активну участь брав *Еміліо Бетті* — один з найвідоміших теоретиків у цій справі, котрий визначив мету створення даного інституту: вивчати інтерпретаційні процедури як засіб змінювати громадську думку та поведінку людей. Однак розуміння інтерпретації як засобу і намагання відділити істинні забобони від хибних, — а цю думку поділяв, зокрема, й Гадамер, — досить показове. Бетті й Гадамер відрізнялися лише розумінням того, як це зробити [Россиус, s.a.].

Отже, ми маємо завжди справу з забобонами, але істинними є лише ті, що змінюють поведінку людей в запланованому напрямку.

Покажемо тут є вислів Гадамера, на який звертають увагу і Бетті, і Россиус: “Насправді, я не пропоную жодного методу, я описую те, що є... я вважаю науковим має бути визнано лише те, що є, а не виходити з того, що має бути або що хотілося б” [Гадамер, s.a.].

Не будемо вдаватися в суперечки між зазначеними авторами, але зауважимо, що для науки питання про те, “*що є?*”, — лише привід для постановки питання про те, як “*може бути?*”. Інакше в науці потреби не було б.

Сама по собі інтерпретація (тобто переклад, наприклад, мовою іншої методології) є нормальною логічною процедурою. Але коли її застосовують у сенсі приписування явищам не властивих їм значень, орієнтуючись на принцип релевантності, ці явища насправді залишаються в очах людей тими самими, а за змістом перетворюються на зовсім інші: значимі перетворюються в незначимі і навпаки; позитивні — в негативні і навпаки; відомі й осмислені — в незнайомі й неосмислені і навпаки.

Усе це і є методейя в дії.

Ще А.Шюц показав, що існує соціальна структура релевантностей [Шюц, 2004], але не пояснив, що вона є своєрідним відображенням соціально-групової (включно із класовою) структури суспільства. То й не дивно, що у світі суспільних відносин взагалі, а відповідно, і в науковому світі панує описаний Полем Рикером конфлікт інтерпретацій [Рикер, s.a.].

Не було б соціальних структур, не було б і соціальних конфліктів. Не було б соціальних конфліктів, не було б і конфліктів теоретичного порядку,

що вможливаються завдяки тому типу вербальних комунікацій, який можна назвати інтерпретативним.

Конфлікт інтерпретацій, своєю чергою, став інструментом продукування різного роду дискурсів, зокрема дискурсу методології в науці і соціології.

Некласична наука неможлива без конфлікту інтерпретацій, який є одним із практичних виявлень методологічного анархізму.

Будь-який дискурс¹ сам по собі є реалізацією анархічного принципу у вербальних комунікаціях, в тому числі з приводу методології в науковій спільноті. Таким чином, дискурс завжди базується на методі інтерпретацій як процесі, в якому кожен з його учасників спирається на принцип релевантності (вибору значимих *для нього* ознак). А коли істину інтерпретувати в термінах значимості, то те, що в дійсності є істинним, буде поставлено під сумнів, самі сумніви набудуть статусу знань, а критерієм істини таких знань слугуватимуть ті чи інші практики, а не суспільно-історична практика, в якій реалізується суспільна (в сенсі загальна) орієнтація на соціальний розвиток.

Як і окрема людина є людиною лише тому, що живе серед людей, бо лише у суспільному житті відбувається соціалізація, так і окремі практики стають складовими суспільно-історичної практики лише тому, що поглинаються нею як історично обмежені або окремі її випадкові прояви.

Отже, знання, істинність яких підтверджується окремими практиками, не є об'єктивним знанням про суспільно-історичну необхідність, бо в них присутня необхідність іншого порядку — повсякденна. Це означає, що набір наявних у суспільствознавчій науці методологій є радше не свідченням про поглиблення процесу пізнання, а свідченням дискурсу методології, що є втіленим у наукову форму соціальним конфліктом, вираженим у формі конфлікту інтерпретацій. За таких умов навіть по-справжньому наукові пояснення реальності виглядають в очах науковців як *ще одна* інтерпретація. А це вже не ілюзія знання, а ілюзія іншого порядку — ілюзії інтерпретації як засобу досягнення істини, що веде до перетворення методу на методейю.

Отже, інтерпретація — це дискурсивна практика або методологічний анархізм, втілений у вербальні комунікації. Вона створює ілюзію колективного пошуку істини, за якою важко розгледіти анархізм в думках, бо кожен з учасників дискурсу абсолютно впевнений, що у власній голові все гаразд.

Проте в дискурсі діє прихована система принципів своєрідного впорядкування думок, що виникають при застосуванні анархічної методології, котра нібито спрямована проти будь-якої можливої догматизації. Утім, зазначимо: якщо принцип — це не лише логічний засновок, згідно з яким вибудовується та чи інша система понять (ідея або теорія), а й установка на ту чи іншу конкретну дію, то самі поняття типу *плюральність, інтерпретація,*

¹ Ще раз наголошуємо, не плутати з дискусією або інтеркурсом, — колективним пошуком аргументів, що засвідчують момент встановлення істини в процесі пізнання і тим готують перехід до нового його етапу. Дискурс же, як свідчать Лакло і Муфф, ніколи не припиняється [Йоргенсен, 2008; с. 26.]. Дискурс — процес анархічний. У ньому момент відносності, що об'єктивно присутній в наукових знаннях, набуває абсолютного значення, тому він не засвідчує істинності тих чи інших аргументів, а орієнтує учасників на спростування кожного з них.

анархізм тощо можна розглядати і як логічні засновки, і як установки на спосіб мислення, що суперечать способу мислення в межах класичної науки (або власне науки). Це й установки на специфічні соціальні дії. Ось чому у згадуваній вище статті [Яковенко, 2004] йшлося саме про системну боротьбу з науковою класикою, бо лише класика продукує по-справжньому системне знання, в якому присутня і ієрархія знань, і світоглядний синтез їх. Виявляється, що боротьба із системним знанням сама стала системною, глибоко ешелонованою і здійснюється, хоч як це дивно, із застосуванням наукових методів, у які вкраплено елементи методейї. За таких умов емпірична наука, як багатьом видається, є єдино можливим виходом із ситуації, бо забезпечує поки що достатній приріст достовірних знань. Але така однобічна орієнтація і є одним із виявів методейї, що створює ілюзію самодостатності емпіричного пізнання. Якщо значна частина суспільствознавців ніколи з таким підходом не погоджувалася і писала праці **у відповідь**, то перемога позитивістських установок у головах другої частини суспільствознавців породила не лише анархію в розумінні соціально-культурного навантаження наукових знань, а й редукцію суспільствознавчого аналізу реальності до природознавчого, що, хоча й не відкрито, поставило під сумнів соціально-історичне навантаження суспільствознавства. Сама гуманітарність науки тепер поставлена під сумнів. З цього приводу є дуже багато, як кажуть, дотепних висловлювань, що не мають жодного стосунку до реальної наукової дотепності. Ось одна з них, яка належить видатному фізику-теоретику академіку Ландау: “Науки поділяються на природні, неприродні та проти-природні”. Гуманітарні науки тут становлять щось проміжне між природознавством і релігією, до якої Ландау справді ставився як до протиприродного розуміння реальності. Давно відомо, що для значної частини природознавців суспільствознавство є якщо не системою ілюзій, то й не тим, що можна вважати реальним знанням. І це не дивно, адже методейя є тим чинником, що створює ілюзію методологічної меншовартості гуманітарного знання.

Зараз не будемо говорити про можливі інтерпретації непевного словосполучення **“неестественные науки”**, але дещо іронічне і зверхне в ньому, безперечно, є. Та коли таке ми чуємо від людини з науковим авторитетом Ландау, — це вже не зовсім іронія, а радше інтерпретація соціально-культурної значимості суспільствознавства як невисокої, ба й взагалі ніякої.

От вам і позитивізм, точніше, його гранично можлива межа.

Між іншим, сам Ландау, подібно до інших видатних природознавців, приділяв неабияку увагу теорії та методології, що своїми гносеологічними функціями виводять їх за межі їхньої професійної діяльності — в гуманітарну сферу, в сферу свідомості, культури мислення та світогляду.

Поряд із тим культура мислення — це прерогатива переважно гуманітарної науки, яка лише потім може реалізуватися в природознавстві, мистецтві, літературі тощо. Не прямо реалізуватися, не безпосередньо, а опосередковано через освіту, а потім — через право, мораль та інші технології соціалізації. Природознавство, звісно, тут не стоїть осторонь, але лише тією мірою, якою воно є соціально зорієнтованим, тобто зберігає свій зв'язок із проблемами гуманітарності. І щойно такий зв'язок послабляється, чекайте біди.

Методейя, в загальному її розумінні, — продукт відриву духовного виробництва від гуманітаристики. Це технологія влади, але не влади духу (культури) над природою, а влади одних людей над іншими, що як функція впроваджена в науковий пошук і відповідним чином коригує його.

Методейя — це продукт розвитку науки, спрямований проти неї самої. Вона виростає не на порожньому місці, але завжди вибудовується як зворотня форма наукового пізнання. Нині це відбувається за рахунок занепаду реальної наукової, або класичної культури мислення, яка випрацьовується на рівні фундаментальних досліджень. Фундаментальність в науці визначається саме дослідженнями методологічного порядку, які нині в занепаді.

Позитивістська соціологія тут перебуває на вістрі атаки на так звані *загальні поняття*, що виражається в редуції загального до часткового, суспільно-історичної практики — до нескінченної множини окремих практик, класів — до нескінченної множини страт, суспільних інтересів — до нескінченної множини приватних тощо. А це є шлях до наукоподібності, що внеможливорює по-справжньому наукове методологічне забезпечення всього комплексу соціальних досліджень.

Отже, маємо доволі специфічну методологічну ситуацію, що впорядкована за принципами боротьби із методом — методейї. І немає значення, наскільки усвідомлена ця боротьба, тобто чи є вона цілеспрямованою, чи відбувається зі щирою вірою в пошук істини десь поза межами класичної науки.

До речі, в богословській літературі питання методейї стоїть досить гостро, зокрема щодо методів сатани та диявольського мистецтва спокуси [Хельд, s.a.] або щодо методики (підступів) диявола, його планів та стратегії.

А позаяк основу наукового знання становить метод, то методейя — це війна проти науки або проти методу, що приводить до істинних знань.

Та не завадить знати, що у XX столітті релігія поступово відійшла від відкритого протиборства з науковим світоглядом, але не припинила самої боротьби, переважно спрямованої проти наукового методу та засадових наукових понять типу істини. З цього приводу можна писати окремі праці, а ми згадуємо про це лише для того, аби пояснити, що коли метод назвати методейєю (хибним методом), то по-справжньому хибні методи починають інтерпретуватися як такі, що забезпечують справжні знання, вершиною яких є віра в бога — саме віра, а не знання, бо саме достовірне знання тепер інтерпретують як різновид віри.

До прикладу: вельми поширеною є думка про те, що атеїзм — це не світоглядна функція науки, виражена в логіці понять, а різновид віри. Коли так, то й наукові знання далеко від цього не пішли. Іншими словами, метод і методейя помінялися місцями, і методейя стала методом. Так звана постнекласична наука — яскравий приклад такого обернення.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Отже, методейя в науці — це метод конструювання своєрідного антиметоду, що породжує або ілюзію можливості альтернативного методу, або ілюзію неможливості отримання достовірних знань як таких. Таке констру-

ювання спочатку втілюється в певній мірі відхилення від принципу системності, а разом із цим і відхилення від усіх інших принципів науковості, згідно з якими відбувається виробництво знань в класичній науці. Це, як зазначалося, принципи об'єктивності, достовірності, точності тощо, відхилення від яких можна назвати когнітивними відхиленнями. Якщо принцип системності в науковій класиці забезпечується на категоріальному рівні розвитку наукової теорії, то системна боротьба з цим принципом, як це відбувається, наприклад, у позитивізмі, забезпечується видимістю конструювання альтернативних методів, що насправді породжують ситуацію методологічного анархізму; при цьому орієнтація на право конструювати альтернативний метод інтерпретується як нібито найадекватніша наукова позиція.

За таких умов не дивно, що в наукових текстах значного поширення набуває метод, який після Аристотеля можна назвати *риторичним методом обґрунтування*. Ми свідомо говоримо не про доведення, скажімо, істинності думки, а про обґрунтування права на думку. За часів Аристотеля не такою помітною була суперечність між словом і ділом, тому між правом і істиною практично не було суперечності. Наприклад, обґрунтування права в суді і доведення істини в науці за своїм гносеологічним навантаженням мало відрізнялися. Однак ми знаємо, що право на думку не є безперечним підтвердженням її істинності, хоча без переконання в істинності того чи іншого положення розвиток науки неможливий. Отже, звертаємо увагу на такий описаний Аристотелем в його праці “Риторика” [Аристотель, s.a.] логічний прийом, як ентимема (давньогрецьк. — ἐνθύμημα); це скорочений силіогізм, або силіогізм з випущеною посилкою. Цей прийом може бути і засобом логічного доведення істини, і засобом переконання в тому, що хибне є істинним, бо тим самим пропонується домислити не висловлене вголос. Використання ентимем часто інтерпретується як показник дотепності. Для нас же головне, що риторика — мистецтво висловлюватися — може перетворювати логіку як засіб пізнання на засіб морального впливу, науку — на ідеологічний засіб, що можна назвати риторициним методом. І хоча класична наука не позбавлена ідеологічної функції, бо є формою суспільної свідомості, але саме ця за домінування в ній інтерпретативного методу її ідеологічна функція стає засобом перетворення науки на засіб впливу на суспільну свідомість з позицій будь-якої ідеології, включно з релігійною. Під таким впливом суспільна свідомість обертається в масову.

Ідеологічне навантаження науки як форми суспільної свідомості, розглядуваної в цьому контексті, є культивуванням достовірних знань, уміння їх виробляти, зберігати й використовувати на практиці. Саме така властивість класичної науки підриває основи сучасної політичної та економічної влади. Тут на допомогу приходить методейя.

Між іншим, у теорії аргументації під ентимемою розуміють неповний аргумент, невисловлені частини якого інтерпретуються як очевидні. Інакше кажучи, це метод узагальнення. Але, наприклад, коли в позитивізмі стверджується як очевидна неможливість операціоналізувати загальні поняття, продукується ілюзія їхньої ненаукової природи, що є некоректним узагальненням [Ніколаєнко, 2012]. Тут ми можемо лише додати, що в науковому

понятті знято в ідеальній формі не лише логічно узагальнені ознаки досліджуваних явищ, а й соціально-практично зумовлену **спроможність суб'єкта пізнання** до цих узагальнень. Отже, наукове поняття — це єдність об'єктивного і суб'єктивного, що забезпечує неухильний розвиток пізнання, де орієнтація суб'єкта пізнання на максимально можливу об'єктивність є лише вираженням його орієнтації на максимально можливий розвиток його як суб'єкта.

Методейя ж, навпаки, через редукацію загального до часткового, суспільного до приватного, істинного до прагматичного меркантилізує пізнаваний процес і тим створює умови для перетворення науки на засіб влади.

Без загального поняття як форми мислення не існує окремих понять як форм достовірного знання про щось. Перше операціоналізації не піддається, бо є поняттям про поняття (категорією), а друге — піддається, і саме з ним і працюють операціоналісти, редукуючи суб'єктивну складову понять (наприклад, самого суб'єкта пізнання, включно із рівнем його наукового професіоналізму) до арифметичної суми ознак, значимих лише для даного дослідження і не більше.

Отже, що припустимо в риториці, в науці неприпустимо. В риториці підставами для доведення (переконання) можуть бути не лише об'єктивні чи вірогідні начала, а й алюзії, асоціації, моральні настанови та пристрасті окремих вчених чи груп вчених.

До речі, орієнтація на релевантність теж є переходом до риторичного методу і тому є елементом чи різновидом методейї. А щодо методу інтерпретацій, то це лише інша назва риторичного методу.

Коротко кажучи, там, де ми зустрічаємося з претензією на конструювання альтернативного методу, який буцімто може прийти на зміну діалектиці (наприклад, етнометодологія, розуміюча соціологія, феноменологія тощо), там і приховується методейя як принцип боротьби з науковою класикою. У таких випадках аспект реальності, що потребує певного уточнення методу, починають інтерпретувати як особливу методологію, чим і породжують нові ілюзії. Насправді це не нові методології, а лише чергова спроба пошуку нової технології інтерпретації реальності і ще одне поле дискурсу.

У кожній такій спробі є так зване раціональне зерно, але його сенс полягає лише в тому, що автор чи група авторів звертають увагу або на ще не досліджений аспект реальності, або на ще не заявлений спосіб його можливої інтерпретації. Ці інтерпретації конструюються таким чином, що обов'язково включають ту чи іншу нову ілюзію, а то й кілька водночас. Висловлюючи це, ми в жодному разі не намагаємося пристати на бік своєрідного соціологічного скептицизму; ми лише ще раз звертаємо увагу на те, що давно діалектикам відомо: пізнавальний процес завжди супроводжується хибними уявленнями, якщо дослідник впадає в крайності, припускається логічних помилок чи звертається до позанаукових методів обґрунтування думок.

Завершуючи, зазначимо, що:

- методологічний анархізм у науці загалом і в соціальних науках і соціології зокрема досить поширений;

- спроба довести, як це робить, зокрема, Пол Фюєрабенд, що методологічний анархізм — єдино можлива наукова методологія, — одна з методологічних ілюзій;
- методологічний анархізм є водночас і результатом поширених в науці ілюзій, і засобом їх продукування;
- методологічні ілюзії — це форми когнітивних відхилень у мисленні науковців;
- видима методологічна неузгодженість великої множини теорій насправді є чітко вибудованою системою положень, пов'язаних між собою ідеєю боротьби з науковим методом, де панує метод обернення науки проти самої себе, що має назву “методейі”.

Джерела

Аристотель. Риторика [Електронний ресурс] / Аристотель. — Режим доступа : <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.

Гадамер Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики [Електронний ресурс] / Г. Гадамер. — М., 1988. — 365 с. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/philosoph/gadamer-istina_i_metod.pdf.

Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М.В. Йоргенсен, Л.Дж. Филлипс; пер. с англ. — 2-е изд., испр. — Х. : Гуманитарный центр, 2008.

Николаенко Л.Г. Идеологические мифы социологического операционализма: проблемы культуры социологического мышления / Л.Г. Николаенко // Проблемы розвитку соціологічної теорії : матеріали конф. — К., 2012.

Николаенко Л.Г. Співвідношення поняття та категорії як форм мислення (до питання про діалектику логічного та історичного) / Л.Г. Николаенко // Актуальні і культурологічні проблеми сучасності. — 2002. — Вип. 9.

Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике [Електронний ресурс] / П. Рикер. — Режим доступа : http://archive.sfi.ru/lib.asp?rubr_id=834&art_id=5959.

Россиус Ю.Г. О теории интерпретации Э. Бетти [Електронний ресурс] / Ю.Г. Россиус. — Режим доступа : <http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/hp/hp17/5.pdf>.

Хельд А. Война в раю: Бытие 2–5. Адам, Ева и змей [Електронний ресурс] / Армин Хельд. — Режим доступа : vk.com/doc-20696081_306970449?dl=5ec7d82a514645155a.

Щюц А. Размышления о проблеме релевантности / А. Щюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. — М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — С. 235–401.

Яковенко Ю.І. Соціологія без методології: ефект відсутності як страх перед вибором / Ю.І. Яковенко, Л.Г. Николаенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. — 2013. — Вип. 9. — С. 25–39.

Яковенко Ю.І. Соціологія на роздоріжжі: методологія чи емпірія? / Ю.І. Яковенко, Л.Г. Николаенко, А.К. Яковенко // Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. — 2014. — № 2. — С. 47–65.